

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศในระยะที่ผ่านมา มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยขาดการบริหารจัดการที่เหมาะสม ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ถูกทำลายอย่างรวดเร็ว โดยไม่คำนึงถึงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทดแทนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ปริมาณมลพิษที่เกิดจากกิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ได้ถูกปล่อยเข้าสู่สิ่งแวดล้อมในปริมาณที่มากกว่าขีดความสามารถในการบำบัดโดยธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างกว้างขวาง

การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ฐานะของประเทศก้าวรุดไปข้างหน้า การพัฒนาที่ดำเนินมานั้นได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นฐาน และคำนึงถึงประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว เห็นได้จากตั้งแต่มีแผนเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ผลที่ปรากฏตามมาคือ ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งสภาพแวดล้อมอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมจนเห็นได้ชัด เช่น พื้นที่ป่าไม้ลดลงจากในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ร้อยละ 53.3 ของพื้นที่ประเทศ แต่ในปี พ.ศ. 2543 มีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียงร้อยละ 33.4 ของพื้นที่ประเทศ ปัญหาน้ำเสียจากชุมชนและการขาดแคลนน้ำที่สะอาด (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2542-2545 ได้ระบายน้ำเสียออกสู่สิ่งแวดล้อมเฉลี่ยรวมประมาณวันละ 14 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อวัน) ปัญหามลพิษทางอากาศ ที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรมและยานพาหนะเพิ่มมากขึ้นจนทำให้ปริมาณของสารพิษ ฝุ่นละอองปะปนอยู่ในอากาศมาก พบมากที่สุดคือ ฝุ่นขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน และก๊าซโอโซน ปัญหาขยะมูลฝอยจากชุมชนที่มีปริมาณมากเกินกว่าจะเก็บทำลายได้หมดโดยในช่วงปี พ.ศ.2535-2544 ปริมาณขยะในประเทศไทยเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 30 (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2547)

การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นแนวทางที่จะช่วยลดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ แต่บางครั้งก็ได้รับความสำเร็จน้อย เกิดความล้มเหลว เนื่องจากการขาดการวางแผนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและขาดมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการจะจัดการสิ่งแวดล้อมให้เกิดประสิทธิภาพได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนทั้งในและต่างประเทศ ร่วมสนับสนุน

และส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม และเพื่อเป็นกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

ลำน้ำแม่สะลาบ เป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำปิงที่ไหลผ่านจังหวัดเชียงใหม่ และได้แยกเป็นลำเหมืองตรงบริเวณ “ฝายพญาคำ” ประชาชนทั่วไปจึงเรียก “ลำเหมืองพญาคำ” โดยลำเหมืองพญาคำนี้ได้ไหลผ่านตำบล 5 ตำบล ในจังหวัดได้แก่ ตำบลชมพู ตำบลหนองแฝก ตำบลสารภี ตำบลยางเนิ้ง และ ตำบลอุโมงค์ ซึ่งเมื่อไหลผ่านตำบลชมพู บ้านแม่สะลาบ ประชาชนในท้องถิ่นจึงเรียกลำเหมืองนี้ว่า “ลำน้ำแม่สะลาบ เพราะสภาพลำน้ำนี้มีความกว้างใหญ่ เป็นแหล่งรับน้ำรวมที่ครอบคลุมพื้นที่การเกษตรกว้างถึง 4 ตำบล ซึ่งจะไหลลงสู่แม่น้ำกวง ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ใช้น้ำจากแหล่งนี้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปลูกข้าวและพืชผักสวนครัวตามฤดูกาล ถือเป็นแหล่งน้ำสำหรับอุปโภค บริโภค จึงทำให้ลำน้ำนี้โดยเฉพาะบริเวณที่ไหลผ่านตำบลชมพู มีการตื่นเงิน น้ำในลำน้ำแห่งนี้ขอ คุณภาพของน้ำอยู่ในระดับที่ไม่สามารถนำมาอุปโภค บริโภค ได้

จนกระทั่งเมื่อได้มีกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเข้ามาในประเทศไทย ประกอบกับการตื่นตัวของรัฐบาลไทยซึ่งได้เล็งเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทย เป็นผลให้ทางกระทรวงศึกษาธิการเล็งเห็นว่าควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกของนักเรียน นักศึกษา ให้รู้คุณค่าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตน โรงเรียนวัดแม่สะลาบซึ่งเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชนบ้านแม่สะลาบจึงตอบรับนโยบายดังกล่าว โดยสำนักงานคณะกรรมการขั้นพื้นฐานเขต 4 กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดให้โรงเรียนวัดแม่สะลาบแห่งนี้เป็นโรงเรียนนำร่อง 1 ใน 9 โรงเรียนในเขตอำเภอสารภี ให้ดำเนินโครงการสร้างความเข้มแข็งสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย เรียกย่อ ๆ ว่า “โครงการ seet” โดยโครงการนี้รัฐบาลไทยโดยกระทรวงศึกษาธิการได้ร่วมมือกับรัฐบาลประเทศเดนมาร์ก (Danida) ซึ่งโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาสู่หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ.2544 โดยยึดหลักการให้ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วม โครงการนี้ถือเป็นโครงการแรกเริ่มในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งน้ำของชุมชนบ้านแม่สะลาบ โดยทางโรงเรียนวัดแม่สะลาบได้ร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลชมพู จัดให้มีการประชุมเสวนา ซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่ายในชุมชน ได้แก่ คณะครูของทางโรงเรียนวัดแม่สะลาบ วัดสมาชิก องค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้าชุมชน ประชาชน ผู้ปกครองนักเรียน และนักเรียนในระดับชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 – 6 ของทางโรงเรียน เพื่อร่วมกันหาแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่สะลาบ ที่กำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรม จนเกิดมีการขุดลอกลำน้ำใหม่ เนื่องจากลำน้ำมีความตื้นเขิน ชื้น ดำ และมีขยะในลำน้ำ การขุดลอกลำน้ำในครั้งนี้ทำให้ลำน้ำแม่สะลาบกว้างขวางขึ้นและน้ำในลำน้ำเริ่มมีปริมาณมากขึ้นตลอดจนเริ่มมีความใสสะอาดมากขึ้น

จากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ลำน้ำเริ่มมีความใสสะอาดจึงได้มีการปรึกษาหารือเพื่อปรับภูมิทัศน์สองฝั่งลำน้ำเพื่อให้ชุมชนเกิดความสวยงาม สามารถใช้เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ เป็นสวนสุขภาพ เป็นที่พบปะกันของชาวชุมชนได้ ต่อมาจึงได้เกิดมีโครงการเฝ้าระวังความสะอาดของลำน้ำสะเลาบขึ้น ภายใต้ชื่อ “โครงการเฝ้าระวังความสะอาดของลำน้ำแม่สะเลาบ เพื่อเฉลิมพระเกียรติครบ 72 พรรษา มหาราชินี” ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการที่มีแนวคิดเช่นเดียวกับ “โครงการคลองสวยน้ำใส” ของทางภาครัฐ โดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มต่าง ๆ ทั่วประเทศ ซึ่งจะเป็นการแก้ไขปัญหาคุณภาพน้ำให้มีคุณภาพที่สามารถใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมต่าง ๆ ได้ เพื่อจัดการน้ำเสียและของเสียจากชุมชน และเพื่อรณรงค์ประชาสัมพันธ์และสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์คลอง เนื่องจากเห็นว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งน้ำที่อยู่ในเขตชุมชนเป็นปัญหาที่สะสมมานาน ทำให้ไม่สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์เพื่อการอุปโภคและบริโภคได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ อีกทั้งยังทำให้สูญเสียความสวยงามของทัศนียภาพของริมฝั่งลำน้ำ ซึ่งส่งผลต่อสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิมของไทย โดยให้ประชาชน ผู้ปกครองนักเรียน และนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 - 6 ในชุมชนเป็นผู้ที่ทำหน้าที่เฝ้าระวังความสะอาดของลำน้ำ นอกจากนี้เด็ก ๆ นักเรียนของโรงเรียนวัดแม่สะเลาบยังได้สนุกกับกิจกรรม “นักสืบสายน้ำ” ซึ่งคณะครูได้นำมาบูรณาการเป็นกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับการศึกษาชีวิตสัตว์น้ำ เด็ก ๆ นักเรียนจะจับสัตว์ที่อาศัยอยู่ในลำน้ำ ไม่ว่าจะเป็น เเกะตามใบไม้ ก้อนหิน หรือตามโคลนตม เป็นต้น และเมื่อได้ตัวสัตว์น้ำแล้วเด็กจะนำสัตว์น้ำนั้นมารวมกันและดูว่าเป็นสัตว์ชนิดใดบ้าง และอาศัยอยู่ในน้ำชนิดใด จะทำให้เด็กทราบคุณภาพของน้ำว่าลำน้ำอยู่ในคุณภาพระดับใด สะอาดมาก สะอาดปานกลาง สะอาดน้อย หรือ ไม่สะอาดเลย เป็นต้น

โครงการทั้ง 2 โครงการดังกล่าวจะเป็น (1) โครงการสร้างความเข้มแข็งสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย (โครงการ seet) และ (2) โครงการเฝ้าระวังความสะอาดของลำน้ำแม่สะเลาบ เพื่อเฉลิมพระเกียรติครบ 72 พรรษา มหาราชินี ซึ่งเป็นโครงการต่อเนื่องที่แสดงให้เห็นพฤติกรรมกรมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแม่สะเลาบ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน อาจมีปัญหาเกิดขึ้นระหว่างกระบวนการนั้น ซึ่งทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะศึกษาถึงปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่สะเลาบของชุมชนนี้ว่า ปัจจัยด้านใดที่ทำให้ประชาชนนี้มีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่สะเลาบ และหลังจากเกิดโครงการทั้ง 2 โครงการประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในการจัดการสิ่งแวดล้อมมากขึ้นเพียงใด ตลอดจนศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศแม่น้ำ
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่ สะลาบ ตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่สะลาบ ตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำแม่สะลาบ ชุมชนบริเวณบ้านแม่สะลาบ ในหมู่ที่ 7 ตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น

1.3.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา มีดังนี้

- 1) ศึกษาการรับรู้ข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชน และความรู้ความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศแม่น้ำของประชาชนในชุมชน
- 2) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำ ในการร่วมรับรู้ปัญหา ร่วมสร้างรูปแบบและวิธีพัฒนา
- 3) ศึกษาปัจจัยทางสังคม ทางเศรษฐกิจ ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำ
- 4) ศึกษาสภาพปัญหาและอุปสรรคที่อาจจะเกิดขึ้นในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลำน้ำ

1.3.3 ขอบเขตประชากร

ประชากรมีหมู่ที่ 7 บ้านแม่สะลาบ ตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 271 ครอบครัวย โดยทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ตามตารางสำเร็จรูปของ Darwin Hendel ที่ความเชื่อมั่นร้อยละ 95 ซึ่งจะได้จำนวนกลุ่มตัวอย่าง 158 ครอบครัวยจากกลุ่มประชากรทั้งหมด

14 นิยามศัพท์เฉพาะ

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนในชุมชนมีการกระทำในลักษณะการทำงานร่วมกัน มีความต้องการร่วมกันและดำเนินการร่วมกัน ในการตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การรับประโยชน์และการประเมินผลในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การจัดการสิ่งแวดล้อม หมายถึง การบริหารจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปพร้อมกับการฟื้นฟูให้สิ่งแวดล้อมมีความสมบูรณ์ รวมทั้งควบคุมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชนภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้มีผลประโยชน์ทุกภาคส่วน

ความรู้ความเข้าใจในการจัดการสิ่งแวดล้อมของแม่น้ำ หมายถึง การมีความรู้ความสามารถในการปรับแต่ง จัดสวน ปรับภูมิทัศน์สองฝั่งแม่น้ำ การปลูกพืชริมตลิ่งสองฝั่งแม่น้ำ การดูแลความสะอาดของแม่น้ำ การเข้าใจถึงความรุนแรงและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับแม่น้ำที่ขาดการดูแลเอาใจใส่

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม หมายถึง ปัจจัยทางสังคมอันได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ การศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ตำแหน่งในชุมชน และปัจจัยทางเศรษฐกิจอันได้แก่ รายได้และการถือครองที่ดิน